

Kovács Eszter

Közösség, finalitás, járvány – Francia filozófusok gondolatai a Covid-19-válságról

Jelen tanulmányban 2020. március és június között online megjelent publicisztikai írások (interjúk, cikkek, online adások részletei) alapján közelítem meg a kortárs francia gondolkodók Covid-19-válságra adott reakcióit. Írásomban ekként vizsgálom az első megszólalásokat (Marcel Gauchet), a kijárási korlátozással szemben kritikus véleményeket (André Comte-Sponville, Pierre Manent), valamint a türelemre és szolidaritásra biztató filozófiai állásfoglalásokat (Cynthia Fleury, Jean-Luc Nancy, Edgar Morin). A kutatás során külön figyelmet fordítottam Pierre Manent-nak a korlátozásokkal szembeni kritikájára és az arra adott válaszokra.

Bevezetés

Jelen írásom a 2020 tavaszán végzett sajtószemlézés folyamánya: a járvány európai kitörése óta figyelemmel kísértem kortárs filozófusok megnyilatkozásait, a szemlézés tanulságai pedig alkalmat adtak egy tanulmány elkészítéséhez. A feladat rendszeres sajtófigyelést igényelt, azonban filozófusok (és nem politikusok vagy professzionális újságírók) írásait, megnyilatkozásait kerestem. A feldolgozott publicisztikai írások, interjúk, rövid esszék mellett felhasználtam továbbá az online adásokat, szóbeli nyilatkozatokat is, illetve ezek közzétett átiratait. A jelen írás természetesen nem törekedhet átfogó képre, azonban megvilágíthat érdekes kapcsolódási pontokat, dialóguskezdeményeket, látens vitákat, egymásról akár nem is tudó, de egybevágó véleményeket. Bár nem Pierre Manent-ra koncentráló munkáról van szó, Manent áprilisi reakciójának ellentmondásos visszhangját a jelenleg hozzáférhető anyagok felhasználásával felgöngyölíti.

Első filozófiai megszólalások: ébredés és nyilvános reflexiók

Marcel Gauchet, filozófus és szociológus 2020. március 17-én, vagyis rögtön a kijárási korlátozás hatálybalépése után értékelte a helyzetet. A francia köztársasági elnök előző napi beszédében hangsúlyosan szereplő háborús metaforára azonnal reagált. A történéseket a politikum újjáéledéseként értelmezte, rámutatott, hogy új kollektív szabályok állhatnak fel, amelyek a politikai közösség minden tagjának az életét érintik. A járványügyi helyzet Gauchet szerint nem a politika (*la politique*), hanem a politikum (*le politique*) szférájába tartozik. A kollektíva és az egyéni érdekek Gauchet e korai megnyilatkozása szerint éppen azért kerültek szembe, mert a fenyegetettségérzés és a korlátozások okozta frusztráció közül 2020 márciusában

még nem volt domináns hangulat. Gauchet, aki bírálta azt az általa pragmatikus cinizmusnak minősített hozzáállást, amelyet követve az államnak nem kell központi és összpontosító cselekvési tervet készítenie, rámutatott arra, hogy a korlátozások szükséges volta ellenére az embereket próbára teszi majd ez a helyzet, és ugyanúgy vezethet elszigetelődéshez, bizalmatlansághoz, mint szolidáris késztetésekhez.¹

Gauchet egy héttel később a *Le Figaro* interjúfelkérését is elfogadta a járvánnyal kapcsolatban, és ekkor már keményebb hangot ütött meg. Ebben az interjúban az államot egyszerre minősíti túlterjeszkedőnek (*obèse*) és tehetetlennek (*impuissant*). A vírus által leleplezett „rendszerhibák” közül az egészségügy és az oktatás elitizmusára figyelmeztet: a francia helyzet csak a tehetősök számára jó. Egy másik alapvető hiba rámutat: hiába költ a francia állam sokat a közszférára, a helyzet mégis instabil. A liberalizmus mint politikai rendszer a tömegek állami támogatása által tartja fenn magát, a szociális juttatások tartják féken a piac törvényei általi egyenlőtlenségek miatt elégedetlen rétegeket. Gauchet nem örülne továbbá, ha a szakvélemény politikai túlsúlya, az expertokrácia (*expertocratie*) jönne létre. E későbbi megszólalásában a kijárási korlátozásokkal szemben is kritikusabb, szerinte erre valójában a modern társadalom fegyelemtől elszokott lakossága miatt volt szükség, továbbá a védőeszközök beszerzésének késlekedése miatt. Gauchet szerint a legfontosabb kezdeti tapasztalat a kollektív kohézió (*cohésion collective*) szükséges volta, és az, hogy a nemzeti szint meghaladása (*le postnational*) veszélyes illúzió volt. Sajnos azonban Gauchet szerint a korlátozások nyomán járó gazdasági visszaesés nem lesz kedvező a kollektíva újratерemtéséhez.²

A kijárási korlátozást bíráló, több ízben is megszólaló gondolkodó volt André Comte-Sponville. A *L'Écho* című brüsszeli napilapnak 2020. május végén adott interjút. Ebben az időszakban két ponton mutatkozott kritikusnak: egyrészt rámutatott, hogy bár a Covid-19-járvány kétségkívül súlyos egészségügyi válság, uralni kezdte a médiát. Mindamellett kiemelte a kognitív aspektust: a járványt ezúttal menet közben próbálják megérteni, s nem utólag. Egy ponton határozottan eltért sokak vélekedésétől: nem a tudományra hivatkozó politikai döntéshozók hatalmát, hanem az általa pánmedikalizációnak nevezett folyamatot látja kockázatosnak, ami alatt azt érti, hogy az egyéni életnek és a társadalomnak az orvosi szempontok túlsúlya alapján történő irányítása ugyanúgy beavatkozás, mint más típusú, politikai vagy gazdasági hatásgyakorlás. A szabadság korlátozása Comte-Sponville szerint ilyen medikalizált érvekkel történt. Ő azonban az intézkedéseket érintő kritikájában az egyéni szabadságjogokra hivatkozott, beleértve ebbe, hogy egészségünkre is saját jogaink szerint vigyázunk, és nem a központi rendelkezéseket követve.³

¹ Martin Legros: Marcel Gauchet: „C'est un réveil du politique.” *Philosophie Magazine*, 2020. március 17.

² Alexandre Devecchio: Marcel Gauchet: „Si cette crise pouvait être l'occasion d'un vrai bilan et d'un réveil collectif! *Le Figaro*, 2020. március 23.

³ Simon Brunfaut: André Comte-Sponville: „J'aime mieux attraper le Covid-19 dans un pays libre qu'y échapper dans un État totalitaire.” *L'Écho*, 2020. május 27.

Korlátozás *versus* közösség: Pierre Manent kritikája

Érdekes módon a Marcel Gauchet-vel baráti kapcsolatot ápoló kollégája, Pierre Manent első nyilvános állásfoglalása jóval későbbi: több mint egy hónappal a korlátozások hatálybalépése után jelent meg. Bár több hasonló, akár egybevágó gondolatot találhatunk a véleményükben, Manent az állam fellépését határozottan átgondolatlanak, sőt a kollektíva érdekét figyelmen kívül hagyónak minősítette. Manent megszólalását már csak azért is várhatta a francia értelmiség, mert 2018-ban megjelent könyvének⁴ egyik tézise, amely szerint a közjó és a kollektív finalitás fogalmai elvesztek azáltal, hogy a törvény az egyéni jogok „szolgálóleányává” vált, még mindig vitát kavart.

Manent gondolatai valójában korábban feltűntek a járványt értelmező cikkekben, mint a saját első nyilvános megszólalása. R. J. Snell esszéjének felütésében idézi Manent *Beyond radical secularism* című könyvének⁵ (eredeti címén *Situation de la France*) első gondolatait: az idézet arra mutat rá, hogy az állam „fizikai” törvényszerűsége az inercia, így egy nemzetet csak valamilyen kívülről jövő rázkódás ébreszthet rá saját magára, a közös céljaira. Snell a polgár státuszára kérdez rá Manent-ra hivatkozva, és ezzel nem is jár rossz úton, hiszen a „cselekvő polgár” Manent filozófiájában valóban fontos szerepet játszik. Mielőtt még tudhatta volna, hogy Manent saját maga hogyan foglal állást az intézkedésekkel kapcsolatban, a járvány első nyugati hullámát a közös cél, a kollektív finalitás kérdésével köti össze. Snell cikke finom stílusban ironizál azon, hogy az ókori görög szabadságideál mára mitikussá vált, a polgári tervek (*civic projects*) sokak számára teljesen avítnak tűnnek. Snell Manent-t valójában éppen azzal a lappangó politikai betegséggel (*underlying political disease*) kapcsolatban idézi meg, amely sokak viselkedését felelőtlenné tette, a francia filozófusnak a polgár jogairól, az individuális jogok túlsúlyáról és az egyéni jogokkal szemben álló intézmények szerepvesztéséről szóló okfejtésére támaszkodva.⁶

Snell nem sejtette persze, hogy Manent maga a keménykezű, de átgondolatlan állami korlátozást fogja kockázatosnak minősíteni, és nem az ezzel szembeni ellenállást tartja majd felelőtlennek. Snell cikkének mindamelllett érdeme Manent találó értelmezése és megvilágító parafrázisai a filozófus fő téziseiről: megfogalmazásai főként az egyéni jogok mint az egyén kötelekektől mentes önmeghatározása szintézisében frappáns, Manent szerint ugyanis az egyéni jogok szüntelen szaporodása kiüresíti a jog fogalmát.

Pierre Manent azonban a franciaországi helyzetben nem az emberek felelőtlen viselkedését, hanem az állam tervszerűtlen intézkedéseit bírálta. Állásfoglalásának

⁴ Pierre Manent: *La loi naturelle et les droits de l'homme*. Paris, PUF, 2018.

⁵ Pierre Manent: *Beyond radical secularism: How France and the Christian West should respond to the Islamic challenge*. Ford. Ralph Hancock. South Bend (US-IN), St. Augustine's, 2016.

⁶ R. J. Snell: The coronavirus has unveiled a deeper political disease. *Public Discourse*, 2020. március 23.

legkeményebb tétele, hogy nem volt valódi közös cselekvési terv, kollektív finalitás: a járványügyi helyzetben az állam és az egyén polarizálódott, és közöttük nem valósult meg közösségi szándék. Manent egy paradoxonra mutat rá: az egyén azt várta az államtól, hogy az védje meg a vírustól, ennek módja azonban ellentmondásosan az egyéni szabadságjogokat megcsonkító kijárási korlátozás (*confinement*) lett. A szabálysértésért kiszabott bírságolás során az állam voltaképpen az egyén (állampolgár) védelmének nevében büntette az egyéni, kisebb-nagyobb kihágásokat. Manent a kollektivitás kérdésében két gyenge pontra mutatott rá: egyrészt az állam nem védte a vallásos közösségek érdekeit, nem biztosította a hitélet kontinuitását, másrészt a politikai diskurzusban a nemzetállam elképzelés nem jutott ki alacsony népszerűségi státuszából.

Manent állásfoglalását az teszi különösen érdekessé, hogy korábbi cikkeiben és 2018-ban megjelent könyvében az egyéni jogok, különösen a társadalom többi tagjától elkülönítetten vett egyén (*individu séparé*) jogainak biztosítása, jobban mondva ennek kizárólagossága ellen foglalt állást. A koronavírus-járványt megelőző időszakban a kollektív finalitást, a közösségek jogait hangsúlyozza az individuális jogok filozófiájával szemben. Manent azonban a francia végrehajtó hatalom 2020-as intézkedéseit nem látta a kollektív cél érdekében tett lépéseknek, sőt a kollektívák visszaszorításaként értelmezte. Az állam megmutatta korlátozó arcát, hogy „megvédje” a polgárait: a filozófus éppen a „korlátozó védelmezés” ellentmondásos és eredménytelen voltára figyelmeztet.

Manent szerint a közösségi élet napjainkra fellazult, felbomlott, és egy összpontosított állami cselekvési terv ellenében nincsenek egymással versengő közösségi szándékok, ami azt jelenti, hogy észrevétlenül átléptünk a demokrácián és a liberalizmuson. Vagyis az individuális jogok és a jogokat biztosítani kénytelen állam polarizálódása során az egymással konkuráló kollektív célok, tervek sikkadtak el, s az ezek kiváltotta viták üdvös kora is letűnt.

Manent véleménye mindamellett elég közel esik Gauchet-éhez, ami a politika és a tudomány járványügyi viszonyát illeti: a járvány kezelésében politikai döntésekről volt szó, tehát a végrehajtó hatalom intézkedett, de ezt tudományos érvekre hivatkozva tette. A politika áttekintett bizonyos tudományos paramétereket, a döntést azonban magának tartotta fenn, a tudományra tett hivatkozásokban bízni tehát némi naivitásról tanúskodik. Érdekes elem, de nem áll módomban részletesen elemezni a járványügyi helyzet és az Európa-szkeptikus gondolatok összefonódását. Manent megnyilatkozásában kiemeli, hogy a járvány felszínre hozta az Európai Unió belüli gyenge kohéziót: a nemzetek saját maguk felé fordultak a cselekvési terv felállításakor, ez azonban jelenleg átmeneti, törekeny tendencia.⁷

Pierre Manent kritikusi már korábban kiemelték a kifinomult stílus és a vélemény tartalmak közötti kontrasztot. A Covid-19-helyzetben tett megnyilatkozás

⁷ Eugénie Bastié: Pierre Manent: „Il y a longtemps que nous sommes sortis à bas bruit du régime démocratique et libéral.” *Le Figaro*, 2020. április 23.

azonban aligha tartozik Manent burkolt állásfoglalásai közé: a kijárási korlátozást kezdetlegesnek és durvának minősíti (*la mesure la plus primitive et la plus brutale*). Határozottan úgy látja, hogy a döntéshozók nem törekedtek arra, hogy kevésbé megszorító, mégis hasonló hatékonyságú intézkedéseket dolgozzanak ki. Manent egyébként saját életművének két aspektusát idézi fel az interjúbán: a liberalizmust és a kollektivitást. Arra mutat rá, hogy a kettő között nem lenne ellentmondás, hiszen a liberalizmus nem az egyéni önmeghatározás és önmegvalósítás, hanem kollektív célok, irányzatok, törekvések versengése. Manent-nál ez a gondolat egyben a nemzet és liberalizmus együttes újragondolására is szolgál, azonban nyilatkozata szerint a francia kormány intézkedéseiben éppen ez a lehetőség sikkadt el.

Egy hónappal később egy Élisabeth Lévyvel folytatott online beszélgetésben (a REACnROLL adásában) a dajkaállam (*état nounou*) kritikus fogalma került elő: Manent ismét kiemeli, hogy az állam a védelmünkre hivatkozva korlátoz bennünket. Manent szerint nem lehet politikai kormányzatról beszélni, ha az állam egyszerre ural bennünket, és egyszerre akar megfelelni az egyéni igényeinknek, egyszerre áll felettünk, és egyszerre az eszközünk. Átformálódott tehát a közjó (*bien commun, bien public*) fogalma, ahol ez utóbbi téves módon az individuumok javainak összességévé vált. Manent a májusi beszélgetés során ismét rendkívül kritikus volt: a kollektív cselekvési terv, célelvűség helyett a kollektív aggodalom szűklátókörűségéről beszél (*étroitesse du souci collectif*), nem lát igazi szolidaritást a történetekben. Manent szerint a helyzetet nem uraló kormányzat nagyobb fennhatóságot adott saját magának e kollektív aggodalom (amelyben valójában az emberek többsége magáért aggódik) hullámában.⁸

Manent áprilisi interjúja igen polarizált reakciókat váltott ki. Maxime Tandonnet, aki politikai tisztségei mellett esszéíróként is ismert, egy évtizede működő blog-jában örömeinek adott hangot, hogy hasonlóképpen vélekednek az intézkedésekről, és Manent-t olyan értelmiséginek minősítette, aki át mert látni az általános ködön, és bírálni merte az általános érvénnyel bevezetett intézkedéseket. Tandonnet mindössze egyetlen nappal korábban érvelt úgy, szintén a *Le Figaro*-ban, hogy a kijárási korlátozás legitimitása egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint ahogy mondják.⁹

A szöveg öt nappal a közlése után angolul is hozzáférhetővé vált, fordítója a Manent több könyvét angolra átültető filozófus, Ralph C. Hancock. A fordítás megőrizte a kemény szóhasználatot, és a megjelenés helye – a *First Things* folyóirat, amely ökumenikus keresztény szellemiségű fórum – szintén a polémia felé viszi az angol változatot. A szóhasználatra egyébként a francia újságírók is azonnal felfigyeltek vagy akár „ráharaptak”: Manent szerint például a szükségállapot legitimációja állami inkvizíciót enged meg (*inquisition de l'État*). A megfontoltnak tartott

⁸ Élisabeth Lévy – Pierre Manent: Covid-19: c'est l'avènement de l'État „nounou”! Pierre Manent sur REACnROLL. *Causeur.fr*, 2020. május 23.

⁹ Maxime Tandonnet: Confinement et liberté (le Figaro 23/04). *Maxime Tandonnet – Mon blog personnel*, 2020. április 24.

gondolkodó kifejezésének radikalizmusára például egy összefoglaló cikk mutatott rá a France Culture csatorna honlapján, mindjárt másnap.¹⁰

Manent interjújának érdekes, azonban részben félrevezető kritikus olvasatát adja egy, a Niskanen Center honlapján közzétett cikk. A szerző, Laura K. Field tudomány és hatalom, szakértelem és politikai döntések viszonyán gondolkodik el az Egyesült Államok járványkezelése kapcsán, és e helyen reflektál Manent megnyilatkozására, tudományellenesként olvasva azt. Értelmezésem szerint azonban sem Gauchet, sem Manent vonatkozó gondolatai nem tudományellenesek, nem vonják kétségbe ugyanis a tudományos információ szerepét a járványkezelésben. Sőt megítélésem szerint Manent az adott kontextusban a végrehajtó hatalom döntési szerepét, azt a helyzetet, hogy a politika felülről dönt, némiképp ironikusan érti (ez lenne mára a politika?). A Manent-ra is reflektáló cikk közvetlen módon Trump és tanácsadóinak hozzáállását bírálta, azonban hogyan jött ide egy gondolkodó az Atlanti-óceán túlsópartjáról, miért lett volna ő az iskolapéldája (*textbook example*) az amerikai jobboldal vélekedésének?

A szerző célpontja lényegében a korlátozásellenes vagy korlátozáskritikus irányzat, és cikkében ezt az „elit konzervatív gondolkodás” áramlatával azonosítja, ami nyilvánvalóan nem elég árnyalt vagy precíz. Manent állásfoglalását ebbe a kontextusba illeszti be, és kiszakítja egyrészt az életműből, másrészt a francia kontextusból. Az értelmezés apróbb csúsztatásai mellett az olvasat egésze vonalas: Manent szavaiból ugyanis nem lehet kihallani a politikai döntéshozókkal való elégedettséget vagy azonosulást a tudomány ellenében, amellyel a cikk szerzője felruházza a választott idézetet. Érdekes részlet, hogy egy Arisztotelészt érintő fél mondat (*Aristotle was right*) az eredetiben nem szerepel, esetleg fordítói betoldás Hancock részéről, Field azonban a vitát nagy részben a betoldott fél mondatra építi. Végül Manent-t némi kételkedő hang kíséretében az „ő sem úgy értette, hogy a tudományos érvek rosszak volnának” kategóriába sorolja, aki nem állt be az államférfiszeretet antiintellektuális módon dicsőítő sorába.¹¹

Türelem, elfogadás és szolidaritás: három hang

Az esszé következő részében három olyan, különböző generációhoz tartozó gondolkodó véleményét tekintem át, akik türelemre és elfogadásra buzdítottak, bár aggodalmukat fejezték ki a nehéz helyzetben lévők további nehézségeivel kapcsolatban. A korai megszólalók és ismételt megszólalók közé tartozik Cynthia Fleury, filozófus és pszichoanalitikus, akit képzettsége humanitárius és orvosi

¹⁰ Caroline Broué – Stéphanie Villeneuve – Hélaine Lefrançois: Du fond, des paires et des échappées. Avec Pierre Manent, Monique Dagnaud, Michel Agier. *France Culture*, 2020. április 24.

¹¹ Laura K. Field: The pandemic and the protests: Knowledge, authority, and the highbrow delusions sustaining Trump. *Niskanen Center*, 2020. április 19.

ismeretekkel is felvértez. Fleury egyszerre próbált a korlátozásokhoz és a kormányzati intézkedésekhez lojális, de egyben emberközpontú hozzáállást képviselni. Megnyilatkozásaiban ez az összeegyeztetési kísérlet érezhető. Fleury szerint például kijárási tilalom akkor lehetséges, ha ez *ultima ratio*, és nem tartható fenn ezen túl. Első állásfoglalásában hangsúlyozta az információ transzparenciájának elengedhetetlen voltát, éppen azért, hogy ne csupán társadalmi ellenállás, hanem társadalmi ellenérvzés se alakuljon ki. Fleury egyébként a járványügyi helyzet elején optimistán foglalt állást arról, hogy a kormányzati döntések a tudós- és orvos-társadalom együttműködésével a közösség érdekeit szolgálják, tehát a járvánnyal szembeni cselekvést közös érdeknek és célnak tekintette.¹²

Két hónappal később, egy májusi interjújában a szociál- és egészségpolitika szögéből közelített a helyzet elemzéséhez. Fleury gondolatai e második interjújában rendkívül árnyaltak, azonban helyenként azt az érzést kelthetik az olvasóban, hogy etikai ideálok felvázolásában gondolkodik, például a jogállamiság és az állam szociális felelősségvállalásának együttes megvalósításában, és jövőképe kilóg a cinikus jövőképek sorából, hiszen jobb, humanitáriusabb jövőt képzel el. Elgondolásai természetesen szimpatikusak, de felmerül bennünk a kérdés: mi valósulhat meg mindebből? Azt azonban ekkor már ő is kiemelte, hogy a hirtelen bevezetett szigorú korlátozások valójában csak jobb híján megoldást jelentettek, nagyon is problematikus, mivel az ország egészségügyét készületlenül érte a járvány érkezése. A hangvétel tehát még a szolidaritásra és türelemre intő Fleurynél is kritikusabbá vált az állam intézkedéseivel szemben.¹³

Türelemre és elfogadásra nem csupán Fleury biztatott. Jean-Luc Nancyval interjút készíteni azért is volt indokolt, mert szakmai életútja során egyaránt foglalkozott a közösség szerepével (*La communauté désœuvrée*) és az érintés, a tapintás filozófiái értelmezésével. Márpedig a korlátozások elszigeteltségében a közösség és az érintkezés kérdése egyszerre került előtérbe. Nancy kiemelte a közeledés, a kapcsolattartás távolból is lehetséges eszközeit, a korlátozások alatti aktivitást, azonban azt is, hogy a helyzet kiélezi az otthon és otthon közötti különbséget: a társadalmi egyenlőtlenségek a korlátozások miatt csak növekednek, az olló nyílni fog. Nancy azonban a távlati következményekben a jóslatokba nem bocsátkozó gondolkodók közé tartozott, és a járványt inkább társadalmi (közösségi), mintsem politikai ügynek tekintette.¹⁴

Érdekes jelenség, hogy a filozófusokkal készített interjúkban markáns elem volt nemcsak a politikai meggyőződésük, hanem az életművük fogalmi, elméleti háttere

¹² Cédrio Enjalbert: Cynthia Fleury: „Ne pas sacrifier toutes les libertés au nom du principe de précaution.” *Philosophie Magazine*, 2020. március 16.

¹³ Noémie Gilliotte: Entretien avec Cynthia Fleury: „Revaloriser la solidarité est la condition de notre résilience.” *Direction[s].fr*, 2020. május 6.

¹⁴ Nicolas Dutent: Jean-Luc Nancy: „La pandémie reproduit les écarts et les clivages sociaux.” *Marianne*, 2020. március 28.

is. Sajátos példa erre a 99 éves Edgar Morin, akit a járvány és a válság kapcsolatáról kérdeztek, utalva ezzel legfrissebb könyvére.¹⁵ Morin a krízis okai között politikai oldalról a profitorientált gazdaságot nevezte meg, episztemológiai oldalról pedig az exponenciálisan növekvő, de szétforgácsolt ismeretanyag jelentette kockázatot, mert véleménye szerint a széttagoltság rendszerhibát, a veszélyhelyzetben működési zavart idézhet elő. Morin rámutat, hogy napjaink tudományát a túlspecializálódás jellemzi, pedig a kommunikáció a tudományágak és szakterületek között a mostani helyzetben mindennél fontosabb. Morin a korlátozásokkal szemben nem volt kritikus, bár az interjúban ő is kiemelte, hogy a hátrányos helyzetben élők számára ez hatalmas probléma, nem mindenki vészelhette át ezt az időszakot kényelemben és biztonságban. Nancyhoz hasonlóan a segítségnyújtás, a kapcsolattartás, a belső mozgások és kezdeményezések jelentőségét hangsúlyozta. Szerinte a kérdés az, hogy a korlátozások feloldásával a történelemből okulva jövőnk-e ki, vagy visszacsapásként megerősödnek a korábbi negatív tendenciák.¹⁶

Mi következhet?

A Covid-19-világjárvány politikai filozófiai hatásáról nem lehet jelen pillanatban konklúziót levonni, hiszen többnyire jóslatokról, kitekintésekről, tendenciák vizsgálatáról van szó, és arról is megoszlanak a vélemények, hogy érdemes-e a járvány utáni korszakról beszélni. A gondolkodók állásfoglalása változhat, és részben már változott is egy-egy megszólalás során. Nem vált el továbbá még egyértelműen a politikai és a politikai filozófiai diskurzus, a rövid olvasottságú publicisztika és a hosszabb figyelmet érdemlő értekező próza. A folyamatosan frissülő bibliográfiai adatbázisok hatalmas mennyiségű vonatkozó írás adatait szedték össze, minden bizonnyal automatikus vagy félautomatikus módszerekkel. Ez a szövegtömeg kezdeti szakaszban csak *distant reading* módszerekkel dolgozható fel. A Covid-19 filozófiai irodalmára tehát jelenleg nagyon is részleges rálátásunk van, ám nem a távolság, hanem éppen a közelség miatt. Nem ismerhetjük továbbá a helyzet egy-egy életműre tett esetleges hatását sem, még akkor sem, ha feltételezzük, hogy a kortárs filozófusok politikai írásain jelentős nyomot hagyhat. E jelenségek objektív vizsgálatához az idő és az események tanulságot levonó hatása is szükséges az emberi értelmező tevékenység mellett.

¹⁵ Edgar Morin: *Sur la crise*. Paris, Flammarion, 2020.

¹⁶ Nicolas Truong: Edgar Morin: „Cette crise nous pousse à nous interroger sur notre mode de vie, sur nos vrais besoins masqués dans les aliénations du quotidien.” *Le Monde*, 2020. április 19.

Felhasznált irodalom

- Bastié, Eugénie: Pierre Manent: „Il y a longtemps que nous sommes sortis à bas bruit du régime démocratique et libéral.” *Le Figaro*, 2020. április 23. Online: <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/pierre-manent-il-y-a-longtemps-que-nous-sommes-sortis-a-bas-bruit-du-regime-democratique-et-liberal-20200423>
- Broué, Caroline – Stéphanie Villeneuve – Hélaine Lefrançois: Du fond, des paires et des échappées. Avec Pierre Manent, Monique Dagnaud, Michel Agier. *France Culture*, 2020. április 24. Online: <https://www.franceculture.fr/societe/du-fond-des-paires-et-des-echappees-avec-pierre-manent-monique-dagnaud-michel-agier>
- Brunfaut, Simon: André Comte-Sponville: „J’aime mieux attraper le Covid-19 dans un pays libre qu’y échapper dans un État totalitaire.” *L’Écho*, 2020. május 27. Online: <https://www.lecho.be/dossiers/coronavirus/andre-comte-sponville-j-aime-mieux-attraper-le-covid-19-dans-un-pays-libre-qu-y-echapper-dans-un-etat-totalitaire/10221597.html>
- Devecchio, Alexandre: Marcel Gauchet: „Si cette crise pouvait être l’occasion d’un vrai bilan et d’un réveil collectif!” *Le Figaro*, 2020. március 23. Online: <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/marcel-gauchet-si-cette-crise-pouvait-etre-l-occasion-d-un-vrai-bilan-et-d-un-reveil-collectif-20200325>
- Dutent, Nicolas: Jean-Luc Nancy: „La pandémie reproduit les écarts et les clivages sociaux.” *Marianne*, 2020. március 28. Online: <https://www.marianne.net/culture/jean-luc-nancy-la-pandemie-reproduit-les-ecarts-et-les-clivages-sociaux>
- Enjalbert, Cédric: Cynthia Fleury: „Ne pas sacrifier toutes les libertés au nom du principe de précaution.” *Philosophie Magazine*, 2020. március 16. Online: <https://www.philomag.com/lactu/temoignages/cynthia-fleury-ne-pas-sacrifier-toutes-les-libertes-au-nom-du-principe-de>
- Field, Laura K.: The pandemic and the protests: Knowledge, authority, and the highbrow delusions sustaining Trump. *Niskanen Center*, 2020. június 19. Online: <https://www.niskanencenter.org/the-pandemic-and-the-protests-knowledge-authority-and-the-highbrow-delusions-sustaining-trump/>
- Gilliotte, Noémie: Entretien avec Cynthia Fleury: „Revaloriser la solidarité est la condition de notre résilience.” *Direction[s].fr*, 2020. május 6. Online: <https://www.directions.fr/Piloter/organisation-reglementation-secteur/2020/5/-Revaloriser-la-solidarite-est-la-condition-de-notre-resilience--2054143W/>
- Legros, Martin: Marcel Gauchet: „C’est un réveil du politique.” *Philosophie Magazine*, 2020. március 17. Online: <https://www.philomag.com/lactu/marcel-gauchet-cest-un-reveil-du-politique-42738>
- Lévy, Élisabeth – Pierre Manent: Covid-19: c’est l’avènement de l’État „nouveau”! Pierre Manent sur REACnROLL. *Causeur.fr*, 2020. május 23. Online: <https://www.causeur.fr/covid-19-europe-reacnroll-pierre-manent-176927>
- Manent, Pierre: *Beyond radical secularism: How France and the Christian West should respond to the Islamic challenge*. Ford. Ralph Hancock. South Bend (US-IN), St. Augustine’s, 2016.
- Manent, Pierre: *La loi naturelle et les droits de l’homme*. Paris, PUF, 2018.
- Manent, Pierre: Time to wake up. Ford. Ralph C. Hancock. *First Things*, 2020. április 28. Online: <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2020/04/time-to-wake-up>
- Morin, Edgar: *Sur la crise*. Paris, Flammarion, 2020.
- Snell, R. J.: The coronavirus has unveiled a deeper political disease. *Public Discourse*, 2020. március 23. Online: <https://www.thepublicdiscourse.com/2020/03/61609/>
- Tandonnet, Maxime: Confinement et liberté (le Figaro 23/04). *Maxime Tandonnet – Mon blog personnel*, 2020. április 24. Online: <https://maximetandonnet.wordpress.com/2020/04/24/confinement-et-liberte-le-figaro-23-04/>
- Truong, Nicolas: Edgar Morin: „Cette crise nous pousse à nous interroger sur notre mode de vie, sur nos vrais besoins masqués dans les aliénations du quotidien.” *Le Monde*, 2020. április 19. Online: https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/04/19/edgar-morin-la-crise-due-au-coronavirus-devrait-ouvrir-nos-esprits-depuis-longtemps-confines-sur-l-immediat_6037066_3232.html